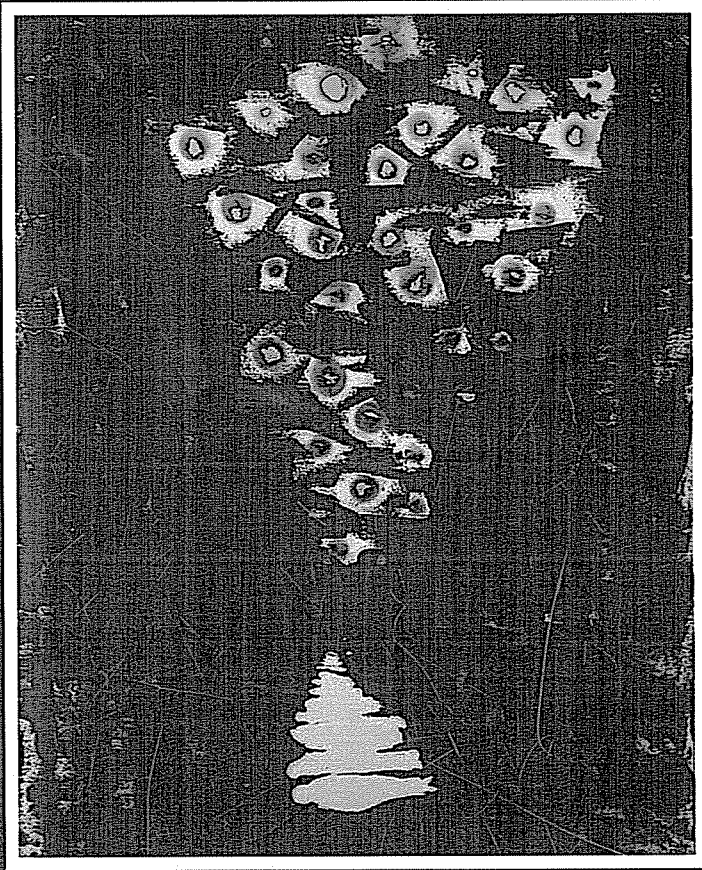

hejmar: 4 sal: 2015

Wêje û Rexne

kovara lêkolîn, rexne û teoriya wêjeyê

Çile · Sibat · Adar · Nîsan

WÊJE Û TRAWMA I

WÊJE Û REXNE

Kovara Çar Mehane ya Lêkolîn, Rexne û Teoriya Wêjeyê

Weşana Demane-Hejmar: 4/2015 (Çarmehî)

Çile-Sibat-Adar-Nîsan

ISSN: 2148-2500

XWEDIYÊ KOVARÊ Ahmet Kan

EDÎTOR Davut Yeşilmen-Abdullah Çelik

LIJNEYA WEŞANÊ Bawer Berşev, Fatoş Uzunca, İlyas Suvagci, Mesûd Serfiraz,
Ömer Delikaya, Semra Güçlü, Serdar Ay, Tahir Taninha

LIJNEYA WERGERÊ Ömer Delikaya, Serdar Ay, Şehmuz Kurt

RASTKIRIN Mesûd Serfiraz (Kurmançî), Hesên Şêrko, Esat Şanlı- Rohelat Aktulum
(Kirdkî), Memê Mala Hinê (Sorani)

ŞEWIRMENDÊ HUNERÊ Ömer Delikaya

KARÊN ABORÎ Û TEKNÎKÎ Bawer Berşev- Emin Aslan

SÊWIRANDINA BERG Û RÛPELAN Aysel Kazıcı Özalp (Şemal Medya)

TÊBINÎ Mafê çapkirina gotaran, tenê di destê lijneya weşanê de ye. Lê nivîskar ji
naveroka nivîsên xwe berpîrsiyar in. Herweha nivîsên ku ji kovarê re têne şandin,
neyêne weşandin ji li nivîskêr nayêne veşandin û bi şertê ku çavkanî bê nişandan,
jêgirtina ji kovarê serbest e.

WÊNEYÊ BERGÊ Adem Bulut- Robos kî ye?

ÇAPXANE Kayhan Matbaacılık Davutpaşa Cad. Güven San. Sit.

C Blok No 244 Topkapı İSTANBUL | Tel: 0212 576 00 66

ŞERTÊN ABONETİYÊ Buhayê kovarê 10 ₺ û ji bo Ewropa jî 10 € ye.

Abonetiya ji bo salekê li welêt 30 ₺ û ji bo Ewropayê 30 €

Hesabê Banqeyê: IBAN: TR58 0001 0011 5027 4651 8050 04

Hesab TL: 1150-27465180-5004 Ziraat Bankası/Ofis şubesi Diyarbakır

NAVNÎŞAN Yenişehir Mah. Prof. Dr. Selahattin Yazırcıoğlu Cad. Oryil My Office A
Blok, No: 2 Kat 2 Yenişehir / DİYARBAKIR

TEL 0(530) 347 86 62 (ji bo naverokê), 0(553) 396 13 06 (ji bo aborî û abonetiye)

WEB www.wejeurexne.com facebook: wejeurexne twitter: wejeurexne

E-MAIL wejeurexne@gmail.com skype: wejeurexne

NAVEROK

Ji edîtor/5

Remezhan Alan

Dengbêj(i) û Helbesta Gelêrî/9

Joanna Bochenska

Sefera bi Tahma Toz û Bihûştê: Dîmena Etîk ya Wêjeya Nûjen/22

Ehmed Kirkan

Kirmanckî de Edebiyatê Dîyasporayî û Şîra Malmisanîjî/30

Adil Mecîd Germiyani

Roli Şêx Nûrî Şêx Salih le Serhildanî Rexney Edebî Kurdî da/41

Hilla Peled-Shapira

Gelo Helebce xala werçerxê bû ji bo helbestvan Bulend el-Heyderî/47

Mesûd Serfiraz

Weşangeriya Kurdî di Nav Sansur û Qedexeyê de (1898-1923)/69

WÊJE Û TRAWMA

Serdar Ay

Dawid Yeşîlmen

Bi Şener Özmen re Li Ser "Trawma"yê Hevpeyvîn/77

Panayiota Chrysochou

Xuyana Trawmayê: Ji Heyama Sophocles ta Sedsala Bîst û Yekem Birînên Odîpal, Vexuyanên Trajîk û Awirên Beralîkirî/97

İlyas Suvagci

Li Ser Şahidiya Mûsa Anterî û Bîranînên Wî Nîrxandinek/108

Abdullah Çelik

Yük û Wizîya Qelebalixî Hikayeya Yusuf Atilganî Yük Ser O/119

Engîn Sustam

Di Wêjeya Kurdî ya Modern de Trawma û Bîra Parçebûyî/124

Dawid Yeşîlmen

Trawmaya Bindestiyê di Romanên Kurdî yên Sirgûniyê de/136

Özlem Belçim Galip

Bîra Otobiyografîk û Trawma: Di Bin Siya Derbeya Leşkerî ya 1980yî û Girtîgeha Diyarbekirê de/162

Ömer Delikaya

Bîra Hevpar û Serpêhatiyeye Trawmatîk di "Çinar" a Mihemed Ronahî de/173

Adnan Çelik

Eşîra Xiyar, Bîra Kolektîf û Trawma: *Êşeke Patetîk* Li Dor Kilama *Reben im*/180

İlknur Bilir

Belgefîlmên Li Ser Komkujiya Dersîmê; *Dersîm 1938 û Dersîm'ın Kayıp Kızları (Keçên Winda yên Dersîmê)*/203

Murad Aygun

Mehmûd Nêşîte Reyde Roportaj/212

Veysel Yıldızhan

Bi Sembolzanî û Arketîpan

Tehlîlê Sanika "Hîrê Çênêkê Feqîrî"/229

Mehmet Emin Purçak

William Saroyan: Jiyanêke Bi Evîna Bedlîsê Xemilandî/234

Mutlu Can

Tarîxê Sînema De Reçê Verênî Yê Kurdan/248

Mem Zînistanî

Şêx Mihemed Kerbelayî: Jiyan û Berhemên Wî/263

J. E. Cirlot

Weke Sembolêke Folklorîk Mar/280

Pirtûkxan/286

LI SER ŞAHIDIYA MÛSA ANTERÎ Û BÎRANÎNÊN WÎ NIRXANDINEK

Destpêk

Mûsa Anter (1918-1992) di dîroka kurdan de wek rewşenbîrekî pirhêl tê zanîn. Heta dûmayîka jiyana xwe ew di nav afrîneriyekê de bûye; di zindanê de jî nesekiniye piyeseke bi navê *Birîna Reş* nivîsiye, ferhengeke kurdî-tirkî amade kiriye. Wexta ku zilma li ser kurdan herî zede bû wî di rojname û kovarên wek *Dicle Kaynağı*, *Şark Postası*, *İleri Yurt*, *Barış Dünyası*, *Deng*, *Yeni Ülke*, *Welat*, *Rewşen*, *Tewlo* û *Özgür Gündem*ê de li rexekî polîtîkayên dewletê bi nivîsên qerfî rexne kiriye li rexekî jî kêmasiyên civaka xwe aniye zimanî. Ew di heman demê de yek ji avakarên *Halkın Emek Partisi* bûye, seroktiya *Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê* jî kiriye. Li ser rewşenbîrên kurd mixabin hê jî gelek xebatên lêkolînî nehatine kirin lewma her tiştê ku wan ji me re hiştine bêyî rexneyî tên qebûlkin. Me jî bi vê nivîsa xwe xwest ku em bîranînên M. Anter him di çarçoveya trawmayê de ji aliye şahidiya dewrekê vekolin him jî li ser angaştên ku Apê Mûsa wek dibêje “cara ewil ji cenabê min hate kirin” bisekinin. Herwiha em ê cih bidin rexneyên Ismail Beşikçi yê li ser bîranînên Apê Mûsa.

1. Trawma û Şahidî

Trawma xebatekî înterdîsîplîner e, lewma di nav zanistên xwezayî û civakî de têgeha trawmayê xwediyê wateyên cihê ye. Herçendî ku wayeta trawmayê li gorî peywendê û dîsîplînên cihê diguhere jî, wek lihevkirineke giştî trawma bi peyvên ‘birîn’, ‘derb’, ‘kul’ û ‘êş’ê dikare bê ravekirin. Bûyerên trawmatîk ji ber bandorên civakî rû didin

lewma pîvanên trawmayê yên exlaqî, dîrokî û politîk hene. (Marder, 2006:1-6)

Li gor Cathy Carut edebiyat ji bo ravekirina sedem û encamên bûyerên trawmatîk navgîneke girîng e. Bi şahidiya edebiyatê em dişên bûyerên ku bi temamî nayên zanîn hîn bibin, herwiha serpêhatiyên ku nehatine gotin bi riya edebiyatê em dikarin bibîhîzin. Elissa Marder dibêje em nikarin xwe ji bin bandora trawmayê xelas bikin û birînên xwe bicebirînin. Ger wiha ye divê em vê êşê bi riya edebiyatê bînin zimên û bi vî awayî em dikarin şahidiya trawmayên kes an jî civakan jî bi heman riyê hîn bibin. (Marder, r.4)

Di bîranînên Anterî de em dibînin ku ji bilî bûyerên trawmatîk behsa gelek tiştên din jî tê kirin. Piştî Anter bergê yekem dinivîse dibêje ji ber ku gelek kesî xwestin ez zêdetir binivîsim min bergê 2yem nivîsî heta ez dixwazim bergê 3yem jî binivîsim. Bîranînên Anterî wek metnekî di navbera edebiyat û şahidiyê de ye û bêguman têkiliya wê bi arşîvê jî heye.

Derbareyî nivîsandina bîranînan de Hamit Bozarslan dibêje ji salên 1950ê heta dîmayîka salên 1960ê rewşenbîrên ku nekarî dewleta xwe ya netewî ava bikin berê xwe dan dîrokê. Kurdistan tune bû lê rewşenbîran bi riya historiyyografi (dîroknivîsî) û bîranînan ew avakirin. Bozarslan destnîşan dike ku rewşenbîrên kurd ên li sirgûnê bi xebatên xwe yên li ser çand û zimanî li hember nifşê nû peywira xwe ya şahidiyê pêk anîn. (Bozarslan, 2010: 45)

Herçend ku Mûsa Anter ne li sirgûnê bû mirov dikare bîranînên wî jî di nav çarçoveya fikrên Bozarslan de şîrove bike, lê dîsa fikrên Apê Mûsa yên derbareyî avakirina dewleteke kurdan a netewî de wek rewşenbîrên li sirgûnê nîne. Wek Bozarslan diyar dike M. Anter dibêje bîranînên min bi jiyana şexsekê sînorkirî nîne, ew behsa welatê min û gele min ê bindest dikin; armanca min bi nivîsandina wan ew e ku min xwest ez bibim tercumanê gelê xwe, derd û kulên gelê xwe bînim zimanî, dîroka gele xwe hîn li nifşên nû bikim, riya rast nîşanî wan bidim. Lewma dibêje ku min ew bi armanca berpirsariyeke netewî nivîsîne. (Anter, 2013: 252-254)

Beriya ku em dest bi bîranînên Apê Mûsa bikin em dixwazin li ser têkiliya zimanê bîranînan û şahidiya trawmayê bisekinin. Shoshana Felman bala me dibe li ser zimanê şahidiyê û dibêje ew zimanekî cuda ye, sedem jî ew e ku ew kesên ku şahidiya trawmayê dikin barekî mezin dikeve li ser milê wan. Ji ber ku tu kes nikare birînên xwe yên qalik negirtî bixurîne û li hemberî vê yeke tebat bike. Lewma mirov çend

bixwaze jî nikare wê êşê û trawmayê bi qasî dema ku ew bûyer rû didin bi awayekî bêkêmasî bi bîr bîne û veguhêze dema niha. (r. 4) Ger em van gotinan li gorî bîranînên Anterî binirxînin divê em bibêjin ku ji ber giraniya şahidiya trawmayê jixwe barekî giran dikeve li ser milên şahidê bûyerê. Wexta ku Anter bîranên xwe ne bi zimanê dayîka xwe lê bi tirkî dinivîse çiqas kariye ji bin vî barî xwe xelas bike? Anter dibêje herçend min xwest ez bîranînên xwe bi kurdî binivîsim ji ber qedexeyan min nekarî. (r. 15)

Dîsa jî em dibînin Anterî di gelek cihan de bi biwêjên kurdî, bi hevokên kurdî xwestiye vî barî sivik bike. Wek mînak dema ku Ismet Inonu ji ber zordestiya DPyê di bin zextan de ye, rojekê diçe Uşak'ê, sere wî tê şikandin. Mûsa Anter vê bûyerê di rojnameyê de bi kurdî wiha dinivîse:

*Uşak bi mêrg ü hani ye
Piçkî kevir avêtiye
Serê paşê şikandiye
Ev ne demokrasî ye
Îşkî bênamûsî ye (r. 150)*

Wexta ku Inonu ji Mûsa Anter re telgrafekê rê dike û spasiya xwe tîne zimên Anter wê telgrafê bi van hevokan dide rojnameyê:

Wexta ku min xwîna sor ya li ser pora Îsmet Pşa dît, min hizra çiyayên Kurdistanê yên bi berf û xwînê hatiye rapêçan, kir. Çiyayên Agirî, Sason û Dêrsimê... (r.147-151)

Jixwe bûyerên ku Anter behs dike nemaze bûyerên di dadgehan de rû didin, mirov dikare wek trajîkomeidiyekê bi nav bike. Ev binavkirin şiyana şeweya Anterî ya qerferêş baştir tîne zimanî. Li rexekî dozên ku li Mûsa Anter tîne vekirin bi xwe ji sedemên pêkenokî pêk tîne, wexta ku ew van bi şeweyekî pêkenokî tîne zimên ew barê vê şahidiyê kêmtir dike. Anter dibêje ku hema bêje li ser hemû nivîsên min doz dihat vekirin. (r. 317) Wek mînak di sala 1958an de li Amedê di rojnameya *Îleri Yurd* de bi sernivîsa "Ji bo Xwedê Sedaqekê" nivîseke wî derdikeve. Herçend ku nivîs bi xwe bi tirkî ye jî ji ber vê sernivîsa kurdî doz li wî tê vekirin û hakim jê dipirse ka ew çima bi kurdî dinivîse? Anter jî rojnameyên cihû, rûm û ermeniyên li Stenbolê derdikevin mînak nişan dide. Wexta ku hakim dibêje ew hindikayî (azınlık) ne lewma dikarin bi zimanê xwe binivîsin, Anter dibêje min jî kesek ji hindikayiyan bihesibîne. Dîsa di dozeke din de hakim dipirse ka ew ji ber çî ji M. Mistefa Barzanî hez

dike, Anter jê re dibêjê ku tu ji ber çî ji Barzanî re hêrs dibî ez jî ji heman sedemê jê hez dikim. (r.148-149)

Trawmayên dîrokî dikin ku em têkiliya navbera hiqûq û dadmendiyê ji nû ve binirxînin. Ji ber ku wek Felman jî dibêje trawmayên dîrokî yan jî karesatên mezin di darizandinên dîrokî de bûn sedema bêdadiyên mezin. Ji ber ku ev dadgeh, bo ji nû ve nîşandana trawmayên dîrokî bûn sehneya trajediyan. Lewma hiqûq nikare bi termên zagonî trawmayê rave bike; lê edebiyat û şeweyên derbirînê yên edebiyatê ji zimanê zagonî cudatir e, li gor rabêja (discourse) zagonî sanayîtir e ku edebiyat rastiyên trawmayê veguhêze. Ew barê giran ê şahidiyên trawmatîk ku di dadgehkirinên dîrokî de bi dengê zimanê zagonî nayê bihîstin em dikarin bi dengê edebiyatê bibîhîzin. Lewma edebiyat ji bo ragihandina trawmayên dîrokî xwediyê roleke girîng û rexneyî ye. Ev jî nişan dide ku edebiyat bi termên xwe yên xweser wexta ku “dadmendiya hiqûqî” bo pêkanîna edaletê têrê nake ew dixwaze wê bi “dadmendiya edebî” pêk bîne. Zimanê edebiyatê berevajî zimanê hiqûqê bê sînor e û edebiyat bo şênberkirina rûdanên trawmatîk li gor hiqûqê berfirehtir e. (r. 5)

Anter wexta piştî derbeya leşkerî ya 1971an tê girtin dibêje ku hindî ku ji destê min dihat min dikir ku mehkemeyan bikim sehneyeke şanoyê û ez bi ser dozgeran ve diçûm. Wek mînak di dozêkê de dozger ji Anterî re dibêje ‘maydanoz’ peyveke bi tirkî ye ne bi kurdî ye ma tu jî wisa nabêjî? Anter jî dibêje birêz dozger ger ku hûn min serbest bihêlin ez soz didim we ku ez ê nebêjim ew kurdî ye. (r. 236) Wexta Mehmed Uzun ligel Anterî di girtîgeha Amedê de tê girtin li ser aliyê wî yê mîzahî wiha dibêje:

...Wî bi gotin, xebat û tevgera xwe bawerî û germahî direşand ser girtîgehê. Wî girtîgeh, warê bêhtengî û gumanan, kiribû warê kêf û henekan. Girtîgeh jê re bibû seyrangeh. Gundiyên bêhteng û bi şik û guman, xwe dispartin wî û derd û keser û gumanên xwe bi gotin, henek û şîretên wî derman dikirin... (Anter, 2013: 6-7)

Anter wexta li Edeneyê lîseyê dixwîne dem dema serhildana Dêrsimê ye û di rojnameyên tirkî de bi zimanekî nexweş ev bûyer tê ragihandin, wexta dijûn li jina Seyîd Riza tînin kirin Anter jî dijûnan li dayîka Ataturkî dide, lê pişt re xwe ji vê meseleyê xelas dike, jê re tê gotin ku Ataturk dawedariya wî nekiriye. Di bîranînên xwe de Anter carna bi devê kesên cuda behsa bûyer û karesatan dike. Wexta li leşkeriyê ye gotinên fermandarî yên derbareyî serhildana Dêrsimê de neqil dike bê ka çawa zarokên biçûk kuştine, ji ber ku gule têrê nekirine çawa ew kom

kirine ji ser pira Munzurê avêtine nav çemî, bi wî şiklî ew xeniqandine. (r. 44-48) Wexta Anter behsa Şukru Baban dike em ji wî komkujiya Ermeniyan hîn dibin bê ka li ser navê "îskan"ê Talat Paşa riya komkujiyê çawa nîşanî Şukru Baban dide. (r. 68-70)

Marc Nichanian dibêje ku taybetiya dîrokê ya herî girîng aliyê wê ye înkarkirinê ye. Bo ku em rastiyên jenosîda Troyayê bizanin di destê me de ji bilî vebêjeyên (narration) yûnaniyên kiryarên vê karesatê çavkaniyeke din tune ye; gelo ka em dizanin Troyayî bi çi zimanî diaxivin, bo axaftina wan me destur da wan, gelo me qet bi zimanê wan guhdariya wan kir? Piştî van pirsan Nichanian bo aşitiyê gotina "şanoya aşitiyê" bi kar tîne û dibêje ev şano yekzimanî ye, heta hetayê dê wusa bimîne, bi tenê dengê vebêjeyên kiryaran dê di dîrokê de olan bide; lewma dîrok bi tene bo vê yekê ye. (Nichanian, 2011:208-209)

M. Nichanian şanoya aşitiyê ji bo efûkirinê bi kar tîne ka gelo kî, bi çi awayî dikare hevdu efû bike. Ger em vê şanoya (bîranîn) M. Anter ku bi zimanê tirkî nivîsiye di vê çarçoveyê de binirxînin divê em bibêjin ku herçend ku ji aliye mexdûrekî ve hatibe nivîsandin jî, wî ne bi zimanê xwe berewajî vê yekê bi zimanê kiryarên ew karesatên ku bi sere wî anîne nivîsiye lewma mirov dikarê bêje ku yekzimanî ye. Ger em dîsa vegerin sînore şahidiyê jî herçend ku Nichanian dibêje peywireke din a edebiyatê ceribandina sînore zimanî ye, tirkînûsîna bîranînên kurdekî mexdûr ji bo ragihandina karesatekê teqez dê bi sînorkirî bimîne. Li aliyê din, erê, ev şanoya Anterî bi rengê komedyê ye, lê rastî bo ku bi tenê bo ku temaşevanan bide kenandin Anter di dozan de bersivên bi wî şiklî nade. Yanê wek Marc Nichanian ji bo têkiliya înkarkirin û şahidiyê bi gotina "Survival is denial" radigihîne M. Anter rastiyan înkâr nake, wan bi listîkekê vedibêje û li kesên ku wî didarizînin dide qebûlîkirin. (r. 195)

Ger em vegerin efûkirinê wek Nichanian dibêje heta ku em buhayê tiştên ku ji destên me hatine girtin nezanin em ê tu car nikarin behsa efûkirinê bikin. Herçend ku derbareyî karesata ku li serê ermeniyan de ji bo efûkirinê û aşitiyê di demen dawî de kampanyayên îmzeyan bèn kirin jî wek ermeniyekê Nichanian vê yeke ji rastiyê dûr dibine û dibêje kesên ku hurmetê li şîna hevdu bigirin dikarin aş bibin. Ger em bèn li ser fikrên Anterî yên derbareyî efûkirinê de, Anter piştî 33 mehan wexta ku ji girtîgeha Amedê serbest tê berdan ji dozgerî re dibêje ku em heqê xwe li hikûmeta we ya faşîst helal nakin. (r.240) Lê di cihekî dî de ji Suleyman Demirel re dibêje ku me kurdan di dema hikûmata te û beriya wê jî ji ber ku me digot em kurd in we gelek tişt anî serê me.

Tu me efû neke lê em kurd mirovên merd in em dê te efû bikin, bes bi tenê tu durist û jidil be!.. (r. 283) Anter dibêje ji ber ku me digot kurd hene û zimanê wan jî kurdî ye bi salan em di zindanan de riziyan, di îşkencexaneyan de em seqet bûn lê dîsa jî ez wek Mûsa Anter li ser xatira herdu gelên bira yê kurd û tirk wan efû dikim. (r. 284) Li ser hemû nexweşiyên ku dewletê aniye sere wî dîsa jî Anter dibêje min hûn efû kirin. Gelo wek Nichanian digot ma dewletê ji ber hemû karesatên ku serê kurdan aniye kariye hurmetê li şîna kurdan bigire? Li vir em dikarin bibêjin gelemperî helwesta rewşenbîr û siyasetmedarên kurd wiha ye, ku ew gelê tirk wek berpirsyarê karesatan nabînin, kiryar li gorî wan dewlet û rayedarên wê ne. Herçend ku mirov hemû gelê tirk nikare wek berpirsyarê van karesatan bibîne ewçend jî divê em bizanin ku raydarên dewletê ji nav heman gelî derdikeve; lewma bi ya me mirov nikare gelê tirk û dewletê ji hev cuda bibîne. Herwiha em pirsra xwe bi awayekî din bikin, erê dewlet hurmetê li şîna kurdan nagire lê ka gelê tirk vê yeke dike?

Wexta ku em behsa şahidiyê dikin divê em li ser arşîvê jî bisekinin ku arşîv hêmanek ji cureyên şahidiyê ye. Li gor Ricoeur arşîv nivîskî ye û ew tê xwendin lê bingeha şahidiyê devkî ye, ew tê guhdarkirin û bihîstin; belgeyên nivîskî yên di arşîvan de xwe dispêrin şahidiya kesan. (Ricoeur, 2012:189-191)

Di bîranînên Anterî de bûyereke din a trawmatîk jî doza 49an e. Di sala 1959an de 50 kurd tên girtin, ku gelek jê kesên xwende û zana bûn, piştî ku kesekî bi navê Emin Batu dimire 49 kes nêzîk 6 mehan di "hucreyên mirinê" de di bin şert û mercên gelek nexweş de tên girtin. Anter dibêje ku piştî ew tên berdan çend sal derbas dibin 24 kes ji ber van şert û mercên nexweş dimirin. (r. 169) Tiştê girîng li vir ew e ku Anter dibêje min bo ku rojekê wan çap bikim bîranînên xwe yê girtîgehê nivîsibûn lê mixabin di sala 1972an de ew jî ligel mûsadereya-desteserkirin-arşîva min û pirtûkên min hatin tunekirin. (r.157-158) Li vir em hîn dibin ku ligel şahidiyên Anterî yê ku hema hatine bîra wî ew nivîsandine arşîveke wî jî hebûye lê derbareyî arşîvê de ji bilî agahiyên ku ew radigihîne em tiştêkî di nizanin. Ger ew arşîv li ber destê me bûya me dê şahidiya van bîranînan ligel vê arşîvê bida ber hev lewma li gor Paul Ricoeur ew şahidiya ji deriyê arşîvê dikeve hundir wê rast li şahidiyên din bê. Herwiha dibe ku di nav belgeyên ku ne hêjayî şahidiyê de wê berze bibe. Herçend ku pêewletiya şahidiyê bi temamî tune jî be her tişt bi şahidiyê dest pê dike; lewma ya rast ew e ku mirov şahidiyan bide ber hev. (Ricoeur, 2012:167-168)

Erê, kesê ku şahidiyê dike û xwediye arşivê ye Mûsa Anter e lê wek rêgezeke bingehîn e ku dawiya dawî gotin difire nivîs dimîne. Anter dibêje ku ji ber umrê min dibe ku bîranînên min ji rastiyan dûr bê dîtin; lewma gelek kesên ku ez behsa wan dikim najîn lê wicdana min hêj dijî. (r. 264) Anter hê di serî de bîranîn û şahidiyên xwe ligel bîranînên Ke-nan Evren, Sabri Esat Çağlayangil dide berhev ku ew ne wek bîranînên wan bi sêdarên ku wan danîne û xwîna ku wan rijandiye, dagirtiye. Bî-ranînên min li hember sêdarên wan nemerdan wek mehkûmekî netewî diqîre. (r.252-254) Em van gotinên Anterî dikarin di nav çarçoveya ras-tanîna şahidiyan de rave bikin.

Li gor Nichanian bîra kesê ku ji kuştinê xelas bûye girêdayî qayîdeyên arşivê ye lewma wexta ku şahid rast li van qayîdeyan tê û ji hêza edebi-yatê û bîra xwe dikeve şike gotinê ji dîrokê re dihêle û dîrok ji bo wî dibe şanoyeke ku her cure lîstîkên înkare di nav xwe de dihewîne. (r. 81) Wek berî niha me destnîşan kir wexta ku kesek bîranînên xwe dinivîse ne hewce ye ew bo ku me qanîh bike, belge û arşivan wek delîl nişanî me bide, ew “bi qasî” ku tê bîra wî dinivîse. Apê Mûsa jî wek delîl wijdanê xwe nîşan dide. Şanoya (bîranîn) ku Anter bi rê dibe ne ji bo înkarkirinê ye. Weke berî niha me ragihand wî bi armanca berpirsyariyeke netewî bîranînên xwe nivîsiye; wate, nivîsandina bîranînan bi xwe bersivê li hember înkarkirinê ye.

2. Li Ser Angaşten Apê Mûsa

Wek li destpêkê jî me destnîşan kir di bîranînên xwe de Anter behsa gelek tiştan dike ku cara ewil bi xwe dide destpêkirin. Em ê jî yek bi yek van binivîsin;

* Anter dibêje ku wexta ku tu kesî nekariye li gund keyatiyê bike diya wî neçar dimîne dibe keyayê gund; lewma dibêje ger lêkolînek bê kirin wê bê zanîn ku diya min li Tirkîyê yekemin jin e ku bûye wezîfedara qamuyê. (r. 37)

* Wexta behsa avakirina *Dicle Talebe Yurduyê* tê kirin Anter dibêje ku wan rêznameyek bo wargeha xwendekaran amade kiriye ku ew ji aliye profesöre Alman Hirsh ve di dera hiqûqê de wek “yekemîn bel-geya demokratîk a Tirkîyeyê” hatiye nişandan. Herwiha dibêje me bi navê *Dicle Gecesi* her sal şahiyên sersalê organize dikir, “yekemîn koma folklorê” jî ji bo van şahiyên me saz kir. (r. 58)

* Wexta Anter behsa armanca derxistina rojnameya *Dicle Kaynağı* dike dibêje me xwest em mirovahiyê nişanî serdestên fermî yê tirk

bikin. Anter vê teşebusê di dewra komarê de wek bûyereke ku cara ewil pirsgirêkên gele kurd tîne zimanî, bi nav dike. Tê diyarkirin ku wan cara ewil di *Dicle Kaynağıyê* de komkujiya Zilanê, sehildanên Şêx Seîd, Agirî, Sason, Dêrsim aniye zimanî; herwiha piştî nûçeya kuştina 33 kurdên Qelqeliyê di rojnameyê de derket Ahmed Arif helbesta xwe ya bi navê 33 Kurşun (33 Gule) nivîsiye. (r. 126)

* Di dewra şerê cihanê yê duyem de Anter dibêje ku wan li hember Galatasaray Lisesi kantînek bi navê *Beyoğlu Kantin* vekiriye ku li Tirkiyeyê cara ewil bû ku kantîneke bi vî rengî dihat vekirin. (r. 131-134)

* Tê bawerkirin ku li Amedê darên çamê şîn nabin lê Anter dibêje ew çûye çend şitlên dara çamê ji Stenbolê aniye û li Amedê çandine, pişt re hatiye zanîn ku darên çamê dikare li axa Amedê şîn bibe. (r. 138)

* Di sala 1969an de Anter û çend hevalên xwe kovareke bi navê *Doğu Dergisi* derdixînin, li ser bergê wê jî “Bijî Biratiya Tirk û Kurdan” dinivîse; li gor Anter li Tirkiyeyê derbareyî meseleya kurdan de cara ewil vê kovarê bi awayekî sosyalîst li ser pirsgirêka kurdan sekiniye. (r. 225-226)

* Beriya darbeya leşkerî ya 12yê Adara 1971an Anter dîsa tê girtin, li vir jî em bi gotinên wî şahidiya îşkenceyan dikin. Gelek kesên wek Canîp Yildirim, Mehdi Zana, Edip Karahan, Tarik Ziya Ekinci bi hinceta doza DDKOyê û ji ber sedemên din li girtûgeha Diyarberkirê tîne girtin. Anter dibêje min li vir li ser komkujiya ermeniyên Çanguşê çîrokek nivîsiye ku ew li Tirkiyeyê yekemin çîrok e ku bi awayekî realîst behsa komkujiya ermeniyên dike. (r. 229-235)

3. Rexneyên Ismail Beşikçi Li Ser Bîranînên Apê Mûsa

Ismail Beşikçi di kitêba xwe ya bi navê *Kürt Aydını Üzerine Düşünceler* de li ser bîranînên Anterî disekine. Ji ber ku Anterî bi awayekî erênî behsa Şêx Seîd û Saîd-i Kurdî dike, Beşikçi kêfxweşiya xwe tîne zimanî. Lewma dibêje bi vî şiklî Anterî kariye xwe ji îdeolojiya fermî xelas bike. Ji ber vê îdeolojiyê, hercar hatiye gotin ku Şêx Seîd yekî paşverû ye, di xizmeta emperyalîzma îngîlîzan de bûye, herwiha vê îdeolojiya fermî gelek tesir li ser kurdan bi xwe jî kiriye. (Beşikçi, 1991: 43-45)

Rexneya Beşikçi ya din jî li ser gotinên Anterî yên derbareyî Said Elçi, Ziya Şerefhanoglu de ye. Li gor Beşikçi Anterî him çalakî û fikrên wan rexne kiriye û him gotiye ew rastgir bûne. Beşikçi van gotinên Anterî qebûl nake. Ji ber ku li gor Beşikçi xwendina Mewlîdê û Qur'anê ya bi kurdî bi xwe şoreşgerî ye; ji ber ku dewleta dagirker û nijadperest li

dijberî her tiştê ku derbareyî kurdan e, dixwaze wan tune bike; herwiha ger ku mirov hember tehdeyiyên dewletê yên li ser çand û zimanê kurdî stûyê xwe xwar bike ev nabe şoreşgerî. (r. 45) Herçend ku wexta Beşikçi behsa stûxwarkirinê dike navê Anterî nade jî di binbeşa bîranînên Apê Mûsa de qala vê yeke kiriye lewma mirov nikare Anterî ji van rexneyan dûr bike. Ger wiha be divê em bibêjin Mûsa Anter li hember zordestî û tehdeyiyên dewletê stûyê xwe xwar nekiriye, heta ew sekna wî bûye sedema kuştina wî. Ji ber vê yekê ger qesta Beşikçi ji rexneyên derbareyî stûxwarkirinê de Mûsa Anter bi xwe ye ev ji rastiye dûr e.

Derbareyî kesên ku Anter di bîranînên xwe de behs dike Beşikçi dibêje ew kes bi zêdeyî ji derveyî Kurdistanê rûdinin û ji Kurdistanê qutbûyî ne, gelek ji wan di nav bûrokrasiya dewletê de xwediyê peywirên girîng in. Ew bi tirkî diaxivin, yan kurdî ji bîr kirine yan jî naaxivin, lewma ev kes asîmîle bûne. Ew zarokên xwe ne li gor çand û adetên kurdan mezin dikin lewma zarokên wan wek zarokên tirkî mezin dibin. Beşikçi dibêje li gor Anter ew hemû jî mirovên qenc in. Pişt re tê li ser rewşa Kurdistanê û dibêje ev mirov hemû baş in lê rewşa Kurdistanê perîşan e. Sedemeke vê perîşaniyê jî ew kes in ku Anter behsa wan dike. Dawiyê dibêje hişmendiya netewebûnê di hişê rewşenbîrên kurd de ava nebûye sedema wê jî dagirkerî ye. Beşikçi dibêje erê, wek Yaşar Kaya radigîhîne Mûsa Anter ji bo Kurdan şansek e lê dîsa jî divê mirov li ser rewşenbîrên kurd hûr bibe û wan rexne bike. (r. 46-48)

Derbareyî hişmendiya netewebûnê de ger qesta Beşikçi fikrên Anterî yên li ser mafê kurdan ê dewleteke serbixwe be divê em vê meseleyê ji du aliyên ve binirxînin. Di nivîsên xwe yên *Kimilê*, yên dûmayîka salên 1950ê de Anter zêdetir behsa îhmalkariya dewletê dike û dibêje çima kurd nikarin bi zimanê xwe perwerdehiyê bibînin, pirtûk û rojnameyên xwe çap bikin, radyoyên xwe ava bikin. Li aliyê din jî dibêje rewşenbîrên kurd bi gelemperî dixwazin ligel tirkî di bin heman alê de pêkve bijîn. Dibêje ku li ser vê axê avakirina dewleteke serbixwe ya kurdan bi ji bo berjewendiyên kurdan fikrekî ne rast e, ger kesên ku dewletxwaz hebin divê ev rastî ji wan re jî bê gotin. (Anter, 2013: 71-74)

Herçend ku mirov dikare vê yeke hinek girêdayî bi şert û mercên nebaş ên wê demê bike jî di nivîsên xwe yên salên 1990î jî Anter pêkvejiyana kurd û tirkî diparêze heta di bîranînên xwe de jî wek me behs kir li ser xatirê biratiya kurd û tirkî ew kiryarên van karesatan jî efû dike. Ger hişmendiya netewebûnê parastina mafên kurdan ên wek ziman, perwerde, navên kurdî yên erdnîgariya Kurdistanê, deşifrekirina zilma dewletê li ser kurdan hwd. be Anter him di nivîsên xwe de him

di jiyana xwe de ev tişt heta hetayê parastiye. Li aliyekî din wek Beşikçi diyar dike gelek ji ew kesên di bîranînên xwe de Anter behs dike di bûrokrasiya dewletê de de cih digirin û ji derveyî Kurdistanê dijîn, herçend ku kesên asîmîlekirî hebin jî hejmara xemxurên kurd û kurdistanê jî ne kêm e.

Divê em diyar bikin ku rexneyên Beşikçi li ser bergê yekem ên bîranînên Anterî ye. Jixwe di bergê 2yem de li ser rexneyên Beşikçi, Anter dibêje ku erê kesên ku min behskirî kesên naskirî bûn ji ber ku di wê dewrê de li Kurdistanê kesên dihatin naskirin beg, axa û şêx bûn, ji gel kesek tune bû lê niha dewran guherî ye lewma ez ê behsa kesên ji gel jî bikim. Derbareyî Said Elçi û Ziya Şerefhanoglu jî dibêje armanca min ne li ser îdeolojiya rastgir an jî çepgiriyê bû, rexneyên min ji ber sedemên exlaqî bûn. (r. 327)

Encam

Dîroka gelê kurd bi karesat, komkujî û her cure qirkirinan dagirtiye; lewma şahidiya van bûyerên trawmatîk barekî giran e. Wexta ku şahidî tê kirin divê neye jibîrkirin ku armanca divê jinûve avakirina trawmayan nebe. Kesekî wek Mûsa Anter ku tûşî gelek bûyerên trajîk hatiye lê wî her car xwestiye ku wan bi şêwazekî mîzahî vebêje, bi vî awayî him êşa xwe kêm kiriye him jî peyamek daye gelê xwe. Wî bîranînên xwe jî bi armanca berpirsariyeke netewî nivîsiye û xwestiye ku nifşên piştî wî van bûyeran ji bîr nekin. Bêguman wek Anter bi xwe jî destnîşan dike dibe ku hinek tişt baş nehatibin bîra wî. Sedemek jî ev e ku wexta ku di sala 1972an de tê girtin nivîs û pirtûkên wî tînin tunekirin lewma em beşek ji arşîva ku bîngeha şahidiyan e bêpar dimînin. Wek me beriya niha diyar kiribû li ser zimanê şahidiyê jî ji ber barê giran ê bûyerên trawmatîk ew bisînorkirî ye wexta ku şahid ne bi zimanê xwe dinivîse kare wî hinek dî zihmet dibe. Herçend Apê Mûsa dibêje ji ber daxwaza xwendevanên xwe min berdewam li nivîsandina bîranînên xwe kir ger wî bi zimanê xwe nivîsandibûya belku barê şahidiyê kêmtir bûya. Bi vî awayî belku Apê Mûsa hewceyî nivîsandina bergê 2yem û armanca nivîsandina bergê 3yem nedikir. Dirêjkirina nivîsandinê carna bi xwe re talûkeyên rastiya bûyer an jî angaştan tîne. Wexta ku gelek wext li ser tiştên ku me jiyane derbas dibe ihtimal e ku her tişt baş neyên bîra mirovî ku bîranîn wê deme ji sînorê derbirîne hinekî dûr dikeve. Di dîrokê de li kîjan qadê be bila bibe derbareyî “yekemîniyan” de jixwe şêlûbûnek heye. Lewma divê em angaşten Apê Mûsa yê bûyerên ku bi xwe dide destpêkirin bi rêbazekî lêkolînerî û bi danberhevkirina şahidiyan dîsa binirxînin.

Çavkanî

Anter, Mûsa: *Birîna Reş*, weş. Aram, ç. 3, Amed, 2013.

: *Hatıralarım*, weş. Aram, ç. 3, Amed, 2013.

: *Kimul*, weş. Aram, ç. 3, Amed, 2013.

Beşikçi, İsmail: *Kürt Aydını Üzerine Düşünceler*, weş. Yurt, ç. 2, Ankara, 1991.

Bozarıslan, Hamit: 'İki Dünya Savaşı Arasında Kürd Entelijensiyası Üzerine Birkaç Not', *Dipnot*, h.2, sal 2010.

Marder, Elissa: *Trauma and Literary Studies: Some 'Enabling Questions' Reading On*, *A Journal of Theory and Criticism*, I:I 2006. (09/10/2014)

Nichanian, Marc: *Edebiyat ve Felaket*, wer. Ayşegül Sönmezay, weş. İletişim, İstanbul, 2011

Ricoeur, Paul: *Hafıza, Tarih, Unutuş*, wer. M. Emin Özcan, weş. Metis, İstanbul, 2012.